

Şânîzâde Atâullah Mehmed Efendi ve Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân Adlı Eserindeki Santral Sinir Sistemi Anatomisi ile İlgili Bölümler

Şânîzâde Atâullah Mehmed Efendi and
Chapters Related to Anatomy of the
Central Nervous System in His Work
Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân
(Mirror of the Bodies in the Dissection
of the Members of the Human Body)

Ahmet ACIDUMAN,^a
Uygur ER,^b
Serkan ŞİMŞEK^b

^aDeontoloji AD,
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi,
^bNöroşirürji Kliniği,
Dışkapı Yıldırım Bayezit Eğitim ve
Araştırma Hastanesi, Ankara

Geliş Tarihi/Received: 28.05.2008
Kabul Tarihi/Accepted: 21.08.2008

Yazışma Adresi/Correspondence:
Ahmet ACIDUMAN
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi,
Deontoloji AD, Ankara,
TÜRKİYE/TURKEY
ahmetaciduman@yahoo.com

ÖZET Bu çalışmada resimli bir Osmanlı anatomi eserini ve özellikle merkezî sinir sistemi ile ilgili kısımlarını tanıtmak ve eserin yazıldığı dönemde Osmanlı tıbbının çağı içindeki durumunu tartışmak amaçlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın önemli hekim ve bilim adamlarından birisi olan Şânîzâde Atâullah Mehmed Efendi'nin yazdığı Hamse-i Şânîzâde'nin anatomi ile ilgili birinci kitabı Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân'daki merkezî sinir sistemi ile ilgili bölümlerinin Latin abc'sine transkripsiyonu yapıldı ve günümüz Türkçesine çevrildi. Metnin irdelenmesi ve çağdaşları, öncülleri ve etkilendiği kaynaklar ile kıyaslamasının ardından özgün nitelikleri vurgulandı. Metin içerisinde anatomik terimler ilk geçtiği yerlerde orijinal halleri ile italik olarak yazılmış, Türkçe ve Latince karşılıkları parantez içerisinde verilmiştir. Aynı terimlerle tekrar karşılaşıldığında ise sıklıkla Latince, zaman zaman da Türkçe karşılıkları kullanılmıştır. Şânîzâde'nin bu eseri Osmanlı tıbbında çağdaş anlamda düzenlenmiş ilk anatomi kitabıdır. Türkçe olarak hazırlanmış ve dahası eserde tıp terimlerinin Türkçe karşılıkları bulunmaya çalışılmıştır. Bu durum hem Türkçeye hem de Türkçenin bilim dili olması yolundaki çalışmalara önemli ve ilk katkılardan biridir. Eserde, sunulan bilgilerin sadece tercüme yoluyla değil kişisel deneyim ve diseksiyon yapılarak da edinilmiş olduğuna dair izler bulunmaktadır, fakat bu durum Şânîzâde'nin andığı hekimlerin eserleri de incelenerek açıklığa kavuşturulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Anatomi, nöroanatomi, tıp tarihi

ABSTRACT Our aim is to introduce the parts related the central nervous system of an illustrated anatomy book of the Ottoman era and to discuss the place of the Ottoman medicine in its age. Chapters related central nervous system of the first book of Hamse-i Şânîzâde, Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân, written by Şânîzâde Atâullah Mehmed Efendi which was one of the important physician and scientist of the XIX. Century, were transcribed into Latin alphabet. Then, the text was translated into current Turkish. The text was analyzed and compared to its contemporaries, antecedents and affected sources. Specific properties of the work were accentuated. Anatomical terms were written as Italic when the first appeared in the text; and Turkish and Latin corresponds were given in the parentheses. Latin or Turkish corresponds of the same terms were used when next times. This work of Şânîzâde is the first anatomy book that prepared contemporary manner in the Ottoman era. It was prepared Turkish, and Turkish corresponds of the medical words were given widely. This was the significant contribution of the Turkish language as a scientific language. There is some evidence that the knowledge presented in the works was not only obtained via translation, but also via observation during dissection. This needs more research on the works of the western antecedents of Şânîzâde.

Key Words: Anatomy, neuroanatomy, history of medicine

Osmanlı İmparatorluğu'nda anatomi ile ilgili bilgiler Ebû Bekr Zekeriyâ er-Râzî, Ali bin Abbas ve İbn Sînâ gibi İslâm dünyasında tartışmasız bir şekilde görüşleri kabul edilmiş olan önemli bilim adamlarının eserlerini temel almıştır. Cerrah İbrahim'in 1505 tarihli *Alâ'im-i Cerrâhîn*'inde teşrîhle ilgili bir bölüm olup, burada beyin ve sinirler hakkında yazılmış alt bölümler bulunmaktadır.¹ Davud el-Antakî'nin *Nuzhatü'l-Ebdân* adlı eserinde ayrıntılı anatomi açıklamaları vardır ve Antakî'nin açıklamaları İbn Sînâ'nın açıklamaları ile büyük benzerlikler gösterir.² İbn Sînâ'dan etkilenen Osmanlı bilim adamlarından birisi olan ve sultan IV. Murad'ın hekimbaşılığını yapan Emir Çelebi'nin (ö. 1638) *Enmûzecü't-Tıbb* adlı eserinde (1624) teşrîhle ilgili bir bölüm olup, sinir ve beyin teşrîhi ile ilgili alt bölümler bulunmaktadır.³ Eserin "Vesâyâ-yı hükemâ-yı selef ve halef" başlıklı son bölümünde ise Emir Çelebi hekimlere deontolojik öğütler vermekte ve savaşlarda ölen insanlarda ya da insana benzeyen hayvanlarda teşrîh yapmayı önermektedir.^{3,4} Aynı dönemde Şirvanlı Şemseddin İtakî tarafından yazılan ve yazılışı 1632 yılına tarihlenirilmiş olan *Teşrîh-i Ebdân ve Tercümân-ı Kıbâle-i Feylesûfân* adlı eser az sayıda rastlanan anatomi eserlerinden birisidir.⁵ Eser resimli olup, eserdeki bazı resimler Avrupa etkisinin Osmanlı bilim dünyasına girdiğini göstermektedir. Metinde görülen sinir sistemi ile ilgili şemalara ne İslâm tıbbını esas olarak almış anatomi eserlerinde ne de Avrupa tıp kitaplarında rastlanmaktadır.² XIX. yüzyılın önemli hekim ve bilim adamlarından birisi olan Şânîzâde Atâullah Mehmed Efendi'nin yazdığı *Hamse-i Şânîzâde*'nin anatomi ile ilgili birinci kitabı *Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'l-İnsân*'daki merkezî sinir sistemi ile ilgili bölümler yazının konusunu oluşturacaktır.

ŞÂNİZÂDE ATÂULLAH MEHMED EFENDİ

"Şanî" Farsça "tarak" anlamına gelmekte olup "Şânîzâde" "Tarakçioğlu" anlamındadır. Şânîzâde Atâullah Mehmed Efendi (Şekil 1) İstanbul'da doğmuştur. Doğum yılı belli olmamakla birlikte, bazı bilgilerden yola çıkılarak 1184 H./1771 olabileceği düşünülebilir. Şânîzâde şer'î ilimleri

ŞEKİL 1: Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi (1771?-1826).

medresede okumuş ve 1200H/1786'da ruus (diploma) almıştır.⁶ Süleymaniye Tıp Medresesi'nde Hekimbaşı Numan Efendi'den tıp dersleri okuyarak tıp öğrenimine başlamıştır.⁷ Sonra İstanbul'da bulunan Frenk* tabiplerden tıbb-ı cedîdi (yeni tıp) okumuştur.⁸ 1794/95'de III. Selim'in yeniden düzenlediği Mühendishane'ye giderek, orada da eğitim almıştır. Şânîzâde medresede Arapça ve Farsça öğrendikten başka, Mühendishane'de önce İtalyanca daha sonra da Fransızca öğrenmiştir. Şânîzâde'nin bu iki dili Sadrazam Ahmet Vefik Paşa'nın babası Bulgarzâde Yahya Naci Efendi'den öğrendiği *Miyârü'l-Etibbâ*'da Şânîzâde'nin yazdıklarına dayanılarak bildirilmektedir.⁶

1200 H./1786'da tarihinde Tedris Ruus'u almış ve 1231 H./1816 yılında Havass-ı Aliye kazası denilen Eyüp Sultan Mahkemesi hâkimliğine ve

* "Frenk" tabiri "Avrupalı" anlamında kullanılmaktadır.

Mûsıla-i Süleymaniye derecesiyle Çorlu Medresesinin müderrisliğine ulaşmıştır. Eyüp Kadılığında iki yıl kaldıktan sonra 1233 H./1817 yılında bu görevden ayrılarak Haremeyn (Mekke ve Medine) Evkaf Müfettişi olmuştur. Bu görevde de iki yıl kaldıktan sonra bizzat Sultan II. Mahmud tarafından 1235 H./1819'da Vak'anüvis olarak atanmıştır. Padişahın cülus tarihi olan 28 Temmuz 1808'den başlamak üzere tarihini yazmaya başlamış ve 1821 Ağustos'una kadar yazdığı bu tarih dört cilt olarak sonradan basılmıştır. Azil tarihi olan 1241 H./1825 yılına kadar olan zabıt ceridelerini kendisinden sonra gelen Sahhaflar Şeyhi Es'ad Efendi'ye devretmiştir.⁶ Rakipleri Mustafa Behçet Efendi ve kardeşi Abdülhak Molla'nın Şânîzâde'nin azlinde ve bir yıl sonra da Bektaşilik suçlamasıyla sürgününde etkileri olmuştur.⁹ Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Beşiktaş'taki ilmî cemiyet azaları Bektaşilik suçlamasıyla sürgün edilirken Şânîzâde'de de arpalığı Tire kazasına gönderilmiştir. İki ay sonra burada vefat etmiştir (5 Ağustos 1826) (Şekil 2).¹⁰

Şânîzâde Atâullah Viyanalı Baron Anton von Stoerck (1731-1803)'in *Medizinisch Praktischer Unterricht für die Feld und Landwundärzte der Österreichischen Staaten Wien 1776* (Avusturya Memleketleri Askerî ve Köy Hekimleri için Pratik Tıbbî Öğretim) adındaki kitabını, Barthelemy Bathisti (1755-1831) tarafından yapılan İtalyanca çevirisinden, dilimize *Miyârü'l-Etibbâ* adıyla tercüme etmiştir (1225H/1810).^{7,8}

Şânîzâde kendi tıp külliyyatına *Hamse-i Şânîzâde* (Şânîzâde'nin beşlisi) ya da *Kânûn-ı Şânîzâde* der. Çünkü büyük hekim İbn Sînâ *Kânûn* isimli tıp kitabını beş bölümden oluşturduğu için Şânîzâde de beş kitaptan oluşan bu külliyyatına "kânûn" ünvanını vermektedir.^{6,7} *Hamse-i Şânîzâde* şu eserlerden oluşur:

Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i Azâ'l-İnsân (anatomi);

Usûlü't-Tabia (fiziyojji);

Miyârü'l-Etibbâ (patoloji, semiyoloji);

Kânûnü'l-Cerrâhîn (cerrahi);

Mizânü'l-Edviye (farmakope).

ŞEKİL 2: Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin mezar taşı.¹⁰

MİRÂTÜ'L-EBDÂN Fİ TEŞRÎH-İ AZÂ'L-İNSÂN

Yazıldığı zamana göre çağdaş anlamda hazırlanmış bir anatomi kitabı olan *Mirâtü'l-Ebdân*, *Miyârü'l-Etibbâ*'dan sonra yazılmış olmasına karşın, *Hamse-i Şânîzâde*'nin ilk bölümünü oluşturur. Kitabın ilk iki sayfasında (Elif-Be ile gösterilen) Şânîzâde "ilm-i tıbb ve fenn-i teşrîh"den bahsetmiş, bunların yararının sadece insanlara ait olmayıp bütün yaratılmışları içine aldığını söylemektedir. Devamında eserin basılmasının ve düzeltmelerinin bizzat Şânîzâde tarafından yapılmasını emreden Sultan II. Mahmud'un fermanını özetler. Bu fermanında resimleri içeren 56 adet bakır levhanın yabancılara yaptırılmaması ve Osmanlı ülkesinden bir sanatçı bulunması hususu da söz konusu edilmiştir. Şânîzâde eserin basımının 1235 yılı Recep

ayında (Nisan-Mayıs 1820) tamamlandığını bildirir.¹¹

Fihristlerden sonra gelen “Mukaddime-Önsöz” bölümünde ise Şânizâde “eski eserlerde” teşrihe ait bir bölüm olmadığını, “açıklamalı yeni bir tercüme”ye gereksinim olduğunu, bu nedenle de anatomi bilginlerinin eserlerinden toplayıp özetlemek suretiyle önemli ve gerekli bilgileri düzenleyerek tercüme ettiğini ve 1231 H./1816 yılında eserini tamamladığını açıklar. O zamanlar İstanbul’da bulunan Frenk hekimlerin Türk tabipleri arasında yeni teşrihi bilen hiç kimsenin olmadığını söylemeleri Şânizâde’nin canını sıkımsı ve o da cevap olarak bu eseri hazırladığını eserin önsözünde bildirmektedir.^{8,11}

Mirâtü'l-Ebdân büyük 131 sayfalık metin, 80 sayfa resimlerin açıklaması ve 56 sayfa parlatılmış bakır levhalar üzerine kazılarak gravür tarzında basılmış teşrih resimleri olmak üzere 267 sayfadan oluşmuştur.⁶ Erkân nüshalarındaki resimler siyah, mavi ve sepye olarak 3 renk üzerinde basılmıştır. Halka satılan diğer nüshalarda ise bütün resimler siyah-beyazdır.^{6,11} Bu resimlerin 5, 6, 7 ve 56 numaralı olanlarının sol alt köşelerinde “amel-i Agob Erzurumî” kaydı vardır ki bunun da klişeleri yapan ustanın adı olması çok olasıdır.^{8,11}

Şânizâde 20 ve 21. Levhaları Bernard Siegfried Albinus (1697-1170)’dan,^{6,11} 49. Levhayı^{6,11} ve 55. Levhanın 1. Şeklini Raymond Vieussens (1614-1715)’den,¹¹ 50. Levhayı R. Drake (?-1708)’den,^{6,11} 52. Levhayı Clapton Havers (?-1702)’den,¹¹ 53^{6,11} ve 54. Levhaları Albrecht von Haller (1708-1777)’den,¹¹ 55. Levhanın 2. Şeklini Bartholomeo Eustachio (1510?-1574)’dan, 56. Levhayı da Joseph-Guichard Duvarney (1648-1730)’dan¹¹ aldığını bu levhaları açıklarken yazmıştır.

Yazının bundan sonraki bölümünde *Teşrih-i Ebdân*’da yer alan merkezî sinir sistemi anatomisi ile ilgili kısımların günümüz Türkçesine çevrilmiş bölümleri sunulmuştur. Önce Osmanlıca’dan Latin abc’sine transkripsiyonu yapılan metin sonra da çağdaş Türkçeye çevrilmiştir. Metin içerisinde anatomik terimler ilk geçtiği yerlerde orijinal halleri ile italik olarak yazılmış, Türkçe ve Latince

karşılıkları parantez içerisinde verilmiştir. Aynı terimlerle tekrar karşılaşıldığında ise sıklıkla Latince, zaman zaman da Türkçe karşılıkları kullanılmıştır.

TEŞRÎH-İ DİMÂĞ VE FÜRÛ'A (BEYNİN VE BÖLÜMLERİNİN DİSSEKSİYONU) [LEVHA 47, LEVHA 48, LEVHA 49]

Dimâğ yani *beyin* (*cerebrum* L.) *cevf-i kıhf* (kafatası boşluğu; *cavum cranii* L.) adını verdikleri baş kemiklerinin içini tamamen doldurmuş birleşik bir cevherdir.

HİCÂBEYN-İ DİMÂĞ (BEYNİN ZARLARI)

İki kat zarla sarılmıştır ki onlara *hicâbeyn-i dimâğ* (beynin zarlari) derler. Özel olarak onların birine *hicâb-ı sulb* (sert zar; *dura mater encephali* L.) ve birine *hicâb-ı rakîk* (ince zar; *leptomeninges* L.) derler.

HİCÂB-I SULB (DURA MATER ENCEPHALI L.)

Dura mater’in sonra bildirilecek olan *mişvel* (orak; *falx cerebri* L.) adı verilen büküntüsüyle beyin *nısf-ı küre-i eyem* (sağ yarım küre) ve *nısf-ı küre-i eyser* (sol yarım küre) adlı iki kısma bölünmüştür. Bu kısımların her birisi [de] *kıt'a-i mukaddem*’e (ön bölüm) ve *kıt'a-i mu'ahhara*’ya (arka bölüm) ayrılmışlardır. *Dura mater* beynin üzerini sarmış ve *kıhf*’in (kafatası; *cranium* L.) içerisini kaplamış çok kuvvetli bir zardır. Ona *hicâb-ı sıfık-ı dimâğ* (beynin kalın zarı; *dura mater* L.) da derler. Adı geçen örtü kafatasının içerisine de yapışmıştır. İki kattan oluşur ki onların lifleri birbirleriyle çaprazlaşmışlardır. *Levh-i vahşî* yani dışarıdaki kat [*endosteal* L.] kafatasına benzer ve onunla aynı soydandır. Bu iki kattan bazı ek ve uzantılar çıkmıştır ki onların ileri tarafta olan ikisi adı geçen yerdeki deliklerin çukurlarının iç yüzlerini kaplayıp *percran* (*Pericranium* L.) adını verdikleri *kısr-ı kıhf*’la (kafatası kabuğu; *Pericranium* L.) karışmışlardır. Yine bunlar kafatasının iki tarafında olan göz deliklerinden *isfenudî* adlı yarıklardan (*Canalis opticus* L.) dışarı çıkmışlardır. Üçüncü uzantı *sukbe-i kebîre-i kafa*’dan (kafanın büyük deliği; *foramen magnum* L.) dışarı çıkmıştır ve *fikrâ*’nın *sukbe*’sine (omur deli-

ği; *foramen vertebrale* L.) girerek *ak ilik* adını verdikleri *nuhâ'yı* (omurilik; *Medulla spinalis* L.) ve ondan çıkan sinirleri sarmıştır. Kafatasının ve *mecrây-ı şevk-i zahr*'ın (sırtın dikenli yolu, omurga) sinirlerinin telleri sayısınca *dura mater*'den kendi başına kuyruklar ortaya çıkmıştır. Onlar adı geçen tellerin başlangıçlarındaki dallanıp ayrılma yerlerine kadar tellerle beraberlik ve [onlara] eşlik etmişlerdir. *Dura mater*'in *levh-i insî* adı verilen iç katı [*meningeal* L.] beş adet *şikenc* yani beş adet büküntü meydana getirmiştir ki onların en büyüklerine, ekin biçtikleri orak adı verilen aletin şeklinde olmasından dolayı, *falx cerebri* [101]¹² adı verilmiştir. Adı geçen *falx cerebri*, *kanza'a* (sivri çıkıntı; *crista* L.) adı verilen kemik çıkıntıyla her yönden sarmıştır ve *derz-i sehmi* (oksu dikisi; *Sutura sagittalis* L.) boyunca uzanmıştır. Ocibitâlî (*occipital* L.) kemiğinin ortasına ulaştığında *şikenc-i dimâğçe* (beyincik büküntüsü; *Tentorium cerebelli* L.) adını verdiğimiz ikinci büküntünün ortasına varıp sona ermiştir. Bundan önce özetlenip belirtildiği gibi adı geçen *falx cerebri* beynin sağ yarısı ve sol yarısı adı verilen iki kısmının arasındaki aralığa girmiştir. Bu durum sağ ve sol taraflar üzerine yatıldığı zamanlarda adı geçen yarılar ona dayanıp, birbirleri üzerine yığılmasın ve yüklenmesin diye-dir.

■ ŞİKENC-İ DIMÂĞÇE (*TENTORIUM CEREBELLI* L.)

İkinci büküntüye *tentorium cerebelli* derler. Bazıları çapraz olduğundan *ma'tıf-ı mu'âriz* (çapraz büküntü) demişlerdir. Adı geçen büküntü geri tarafta '*azm-i kafa*'nın (art kafa kemiği; *os occipitale* L.) ortasına enine çapraz çekilmiş olduğundan beyni beyincikten ayırmıştır. Başka bir küçük ve uzunluğuna büküntüyle beyinciği de *nısf-ı eymen* (sağ yarı) ve *nısf-ı eyser'e* (sol yarı) yüzeysel olarak ayırmış ve belli etmiştir. İleriye ulaşır *hücrî* kemiğinin [*os temporale* L.] başının üst köşesinin [*margo superior partis petrosae* L.] uzunluğuna birleşmiştir. Bu büküntünün ilerisinin ortasında, *muhh-ı müstatîl* (uzun ilik; *Pons* ve *Medulla oblongata* L.) *occipital* kemiğinin *foramen magnumu*'ndan çıksın diye bir çöküntülüğü vardır [*incicura tentorii* L.]. Üçüncü büküm *occipital* kemiğinin iç ve aşağı tarafında *tentorium cerebelli*'nin aşağısındadır. Bu büküntü *cerebellum*'un geri

tarafını güya iki kısma ayırmıştır [*falx cerebelli* L.]. Dördüncü ve beşinci bükümler '*azm-i isfenûdî*'de (*os sphenoidale* L.) olan *hufre-i serciye* (*fossa hypophysealis* L.) adlı çukurluğun yanlarına rastlamışlardır (*diaphragma sellae* L.).

■ ŞİRYÂN-I MÛSAT (*A. MENINGEA MEDIA* L.)

Dura mater'in *şerâyin* (atardamarlar), '*urûk* (damarlar), *a'sâbı* (sinirleri) ve *ceyb*'leri (sinüsleri) vardır. Onun *şiryân-ı mûsat* (orta arter; *A. Meningea media* L.) adındaki başlangıçtaki nabız damarı *subâtî-i vahşî* (*A. Carotis externa* L.) adı verilen arterin büyük dalından bir daldır, ki kafatasının içerisine *sfeniod* kemiğinin *sukbe-i şevkiye* (*foramen spinosum* L.) adlı deliğinden girip, *nutû-ı sudgî* (temporal çıkıntı) adlı çıkıntılığın cismi altında ya da kemiğinin duvarının ileride[ki] ve aşağıdaki köşelerine kadar[ki] yerlerde yana gitmiştir. Sonra her bir kemik duvarının iç yüzü üzerine çok sayıda dallar vermiştir. Orada bir arter daha vardır ki, beyan edilen *A. Carotis externa*'nın küçük bir daldır (*A. pharyngea ascendens*'in *A. meningea posterior* L. dalı). Adı geçen dal *sfenoid* kemiğinin *sukbe-i hufâşiyе*'sinden (*foramen lacerum* L.) başın içerisine girip, *dura mater*'in ileri tarafına dallarını verir. Bu dalların bazıları önceki arterin dalları ile ortak olurlar. *Dura mater*'in geri tarafındaki arterleri *şerâyin-i fikarâtiye*'den (omurların arterlerinden) yani bel kemiği *fıkra*'larının (omurlarının) arterlerinden [*A. vertebralis* L.] gelirler. Bunlar iki adet arter olup, *occipital* kemiğinin *foramen magnum*'undan girdikten sonra adı geçen kemiğinin *zevâid-i isfenûdiye*'si üzerinde birleşip tek gövde olurlar [*A. basillaris* L.]. Bu arterler *dura mater*'e girip nüfuz ettikleri gibi sonra derhal adı geçen örtünün hacmine ve cismine iki yanlı gönderilmiş ve dağılmış olurlar. Onların bazı dalları adı geçmiş olan *A. meningea media*'nın dallarıyla ortak olurlar.

■ 'URÛK-I HİCÂBİYE (*DURA*'NIN VENLERİ)

Dura mater'in adı geçen arterleri sayısınca onlarla birlikte olan ve eşlik eden sakin damarları da vardır. Onlara '*urûk-ı hicâbiye* (örtü damarları) derler, hattâ adı geçen örtüde her zaman olduğu üzere bir arter dalına karşılık iki damar (ven) bile vardır. Adı geçen venler *dura mater*'in *ceyb* (sinus) adı ve-

rilen biraz sonra bahsedilecek yollarına ve *vidâc* (*V. Jugularis* L.) adı verilen damarlara ve '*urûk-ı fikarâtiye*'ye (omurların venleri) boşalırlar. *Dura*'nın venleri çoğunlukla baş kemiğinden yine arterlerin girdikleri deliklerden çıkarlar. Bunlar kolaylıkla görülmezler ve bulunmazlar, çünkü kendilerinin üzerlerinde olarak ve kendileriyle uzanan arterlerin altında gizlenmişlerdir.

■ CUYÛB-I HİCÂBİYE (SİNUS DURAE MATRİS L.)

Cuyûb-ı hicâbiye (*Sinus durae matris* L.) adı verilen yollar *dura mater*in katlarının büküntülerinden ortaya çıkmış ve damara benzeyen başlı başına yollardır. Adı geçen örtüden, beyinden ve beyincikten kendilerine gelen venlerin aracılıklarıyla kanı alırlar ve adı geçen kan sonra onlardan *vidâceyn-i gâ'ireyn* (*Venae jugularis internae* L.) adlı boyun [102]¹² damarlarına yine venler aracılığıyla gelip boşalır. İşte belirlenen bu işle adı geçen sinüsler adı geçen *V. Jugularis interna*'ların dalları gibidirler. *Dura*'nın sinusları başlıca dört adet olup, eskiler bunlardan başkasına dikkat etmişlerdir. Onların birisine *ceyb-i tûlânî-i 'âlî* (*superior sagittal sinus* L.) derler ki ince tarafıyla, daha önce anılmış olan *crista* adlı kemik çıkıntısının aralıksız olarak önünde olan deliğe (*foramen caecum* L.) birleştikten sonra '*azm-i cebhe*'nin (*os frontale* L.) ortasından adı geçmiş olan *falx cerebri*'nin yukarı tarafına yükseldikçe yavaş yavaş genişleyerek *sutura sagittalis* yönü gereğince giderek, *dura mater*'in beyin ile beyinciğin arasını ayırdığı yerde sonlanmıştır. Adı geçen sinüslerin ikinci ve üçüncüsüne *ceybeyn-i mu'ârizeyn* (çapraz gelen yollar; *sinus transversus* L.) derler. Çünkü bunlar birinci sinüse çapraz düşmüşlerdir ve *sagittal sinus*'un bunlarla karşılaştığı çatallardan başlayarak biri sağ ve biri sol tarafa giderek kafatasının tabanında *Vv. Jugulares internae*'da sonlandıklarından *ceyb-i eyemen* (*sinus dextra* L.) ve *ceyb-i eyser* (*sinus sinistra* L.) ile adlandırılmışlardır. Dördüncü sinusa *ceyb-i zenebî* (*sinus rectus* L.) derler çünkü *superior sagittal sinus*'un kuyruğu gibidir. *Ceyb-i tûlânî-i sâfil* (*sinus rectus* L.) de derler, çünkü *superior sagittal sinus*'un sonundan ve *sinus transversus*'ların çıktıkları yerden başlayarak öteye beriye bazı küçük dallar gönderdikten sonra iki kalın

kola bölünmüştür [*sinus sagittalis inferior* ve *v. cerebri magna* L.). Bu kollar da sınırsız ve sonsuz dallarla *batneyn-i dimağ'a* (*Ventriculi cerebri* L.) yayılmış olduğundan bazı küçük arterlerle birlikte *felâs-ı korîd* (*plexus chorioideus* L.) adı verilen ve sonra anlatılacak olan *lefâyîfi* (kuşatıcı zar) ortaya çıkarmışlardır. Ama bunlardan başka sinuslar da vardır ki onlar diğer sinusların aralarında ayrı ayrı ortaya çıkmışlardır. Onların bazıları da bunların her bir taraflarında çift olarak meydana gelmişlerdir. Bundan dolayı onlara *cuyûb-ı zevc* (çift sinuslar) ve *cuyûb-ı ferd* (tek sinuslar) adını vermişlerdir. Başlangıçtaki çiftler büküntülere eş olan *superior sagittal sinus* ile eşleştiklerinden dolayı *ezvâc-ı tûlânîye-i sâfile* olarak adlandırılmışlardır. Bunlar *falx*'ın keskin bölümünden başlayıp *transvers sinus*'ların başlangıçlarına kadar ulaşırlar. Bu şekilde her birisi sağ sinusa ve sol sinusa boşaltılırlar. İkinci ve üçüncü çiftlere *ezvâc-ı mu'ârıza* (çapraz çiftler) demişlerdir. Çünkü onlar *superior sagittal sinus*'un *transvers sinus*'larla karşılaştığı çatal yerinden başlayıp, sağ ve sol sinus yanlarında birlikte olarak sağ ve sol taraflara doğru oksipital kemiğin yolları içinden geçerek *Vv. Jugularis internae* adlı damarlarda sonlanmışlardır. Kalan sinuslar kafatasının kökünün taban tarafında olup, *sinus transversus*'lara ve *cuyûb-ı fikarâtiye*'ye boşalırlar. Bundan önce de özetlenip belirtildiği gibi adı geçen sinusların yararı beyin ve beyincikten, yine onların bu sinuslara boşalan damarları aracılığıyla gelen kanı alıp çekmektir. Adı geçen kan sonra bu sinuslardan da *vidâc-ı zâhir* (*V. Jugularis externa* L.) ve *vidâc-ı gâ'ir* (*V. Jugularis interna* L.) adlı boyun damarlarına ve '*urûk-ı fikarâtiye* ve *cuyûb-ı fikarâtiye* adlı *medulla spinalis* sinuslarına taşınırlar. Şöyle ki; diğer sinusların tamamı önce *sinus transversus*'lar ile birleşip böyle ortak olarak *Vv. Jugularis internae*'ya boşalırlar, ikinci olarak '*urûk-ı zelviye* adlı damarlar *cidâriye* ve *mâstûdiye* adlı deliklerden geçen damarlar ve aynı şekilde *sukbe-i re's-i lukmî-i mu'ahharadan* geçen '*urûk-ı fikarâtiye* adlı damarlar ve oksipital kemiğin *foramen magnum*'undan geçen *cuyûb-ı fikarâtiye* adlı sinuslar, meydana gelmiş venler ve dış sinüslerin tümü *medulla spinalis* sinuslarına karışarak onlardan *Vv. Jugularis externae* adlı boyun damarlarına

boşalırlar. Sinuslara birleşen adı geçen venlerin çoğu geriden ileriye gelirler ve bazıları aksine ileriden geriye giderler. *Dura mater*'in sınırlarının bazıları *zevc-i hâmis*'in (beşinci çift) ve bazıları *zevc-i sâmin*'in (sekizinci çift) lifleridirler. Onlara *a'sâb-ı hicâbiye* (zarların sınırları) derler.

HİCÂB-I RAKİK (LEPTOMENİNX ENCEPHALİ L.)

Hicâb-ı rakîk-i dimâğ (*leptomeninx encephali: arachnoidea encephali* ve *pia mater encephali* L.) ince, şeffaf ve iki kattan oluşmuş bir örtüdür. Onun katlarının arasında damarları vardır ve iç katında pek çok büküntüleri vardır. Onlar beynin [103]¹² ve *leptomeninx encephali*'nin arterleri ve venleri beyne, beyinciğe ve *uzun ilik*'e bağlı olan venler ve arterlerden ayrı değildir. Bu örtüde henüz sınırlar bulunmamış ve görülmemiştir. Teşrîh (diseksiyon) sırasında *dura mater encephali* ve *leptomeninx encephali* kaldırıldığında beyin görünür. Adı geçen organ *falx* ile iki yarımküreye ayrılmıştır ve bu yarılıkların her biri de *küre-i mukaddime*'ye (ön küre), *küre-i vastâ*'ya (orta küre) ve *küre-i mu'ahhara*'ya (arka küre) ayrılmış ve sınırlanmıştır (Şekil 3). Beyinde iki çeşit cevher (madde) vardır. Onların birine *cevher-i kısrî* (kabuk madde; *cortex cerebri* L.) ya da *cevher-i remâdî* (gri madde) ve birine *cevher-i muhî* (iliksi madde; ak madde) adı verilir. *Cortex cerebri* çoğu tabibe göre *hayvansal ruhu* saflaştırıp (temizleyip) çıkarır. Ak madde, sıvı madde gri madde süzülükçe onu kendisinin son derece ince olan kanalları içine alıp, onları adı geçen madde ile doldurur. *Cortex cerebri*'nin yüzeyinde pek çok *şenic* (buruşukluk, oluk; *sulci cerebri* L.) adını verdiğimiz çizgiler ve yarıklar vardır ki *pia mater encephali*, *cortex cerebri*'nin derinine (boşluğuna) kan damarlarını ulaştırmak için onların içlerine bükülüp geçmiştir. Bunlardan başka her bir yanda bir büyük *şenic* [*sulcus cerebri lateralis* (Sylvii) L.] de vardır ki onlar beynin öndeki kürelerini ortadaki kürelerden ayırmışlardır.

CİSM-İ SEFİNÎ (CORPUS CALLOSUM L.)

Beynin yarı küre denilen iki kısmını birbirinden biraz ayırdığımızda orada bir beyaz cisim görünür. Katı olup, nasıra benzediğinden dolayı ona *cism-*

ŞEKİL 3: Kırk yedinci levha. Cevf-i a'lâda vâkî' a'zânın ya'nî dimâğ hicâblarının ve dimâğçe ve muhî-müstafîlin ve a'zâ-i mezbûre ev'îye ve zurûfînın şekilleridir ve bunlarla bile iki şekil dahî vaz' olunmuşdur ki anlar hurde-bîn ile nazar olunmuş şa'r-i insânînin ya'nî bir kılın keyfiyyet-i inşâsını ve ev'îyesini gösterir resimlerdir. Evvelki şekil. Baş resmidir ki anın kîhf ta'bîr olunur baş tasıyla hicâb-ı sulb-i dimâğın ekseri kaldırılmışdır. İkinci şekil. Hicâb-ı sulbin mişvel ta'bîr olunur bükündisiyle bile ceybleri ve vidâceyn-i gâ'ireyn nâm tamarların birer kısımları resmidir ki sâ'ir a'zâdan mücerred olarak gösterilmişlerdir. Üçüncü şekil. Batneyn-i dimâğ göstermek için üst tarafı ref' ve ihrâc olunmuş dimâğ-ı kebir resmidir. Dördüncü şekil. Başdan kâmilien ihrâc olunmuş ve aşağı tarafından sınırların sudûr itdiklerini ve şiryânların nûfûz itdiklerini göstermek için baş aşağı çevrilmiş beyin resmidir. Beşinci şekil. Kâ'ide-i kîhf ta'bîr olunur baş kâsesi dibinin resmidir ki anda hicâb-ı sulbin altından ve kâ'ide-i kîhfdan sudûr iden sınırlar görünürler. Altıncı şekil. Ba'zı müte'ahhirîn ehl-i teşrîh kavllerince dimâğın cevher-i kışiyesi resmidir. Yedinci şekil. Hurde-bîn ile nazar olunmuş bir tûğ parçasının ya'nî baş ve sakal ve kaş kılları gibilerden başka sâ'ir ufacak kıllardan birinin resmidir. Sekizinci şekil. Bir baş kılı parçasının hurde-bîn ile nazar olunduğu resmidir ki anda beynehâya ev'îye görünürler anlar birbirleriyle örîlüb 'acîb ve garîb sûretde mensûc olmuşlardır ki hurde-bîn ile müşâhede olunurlar.¹²

i sefinî (*corpus callosum* L.) derler. Adı geçen cisim beynin ortasına doğru yerdedir. *Mâsûrât-ı mefraga* (sıvıların birikim yerlerinin kanalları) ve *mecârî-i dâfî'a* (salgı yolları)'nın birikmesinden ve

toplanmasından oluşmuştur. Yani bir küreden diğ-
er küreye çapraz olarak çekilmiş liflerden oluş-
muş bir nesnedir. *Cortex cerebri* parça parça
kesilip doğransa ak cevher dairelerinin *cortex ce-
rebri* daireleri içinde toplandığı görünür. Şimdi bu
iki maddenin birleşim ve karışımlarını birbirin-
den ayırmak için *cortex cerebri*'den asla eser kal-
mayınca kadar onu doğrayıp çıkarmak
gereklidir.

■ MERÂKİZ-İ BEYZİYE-İ VEYSANIYE (CENTRUM SEMİOVALE L.)

Hattâ o zaman *corpus callosum*'un yanlarında yu-
murta şeklindeki (oval) iki çıkıntı görünür ki bun-
ları Veysan adlı tabip bulmuş ve tanımlamış
olduğundan kendi ismine bağ ile *merâkız-ı beyzi-
ye-i Veysaniye* (Veysan'ın oval merkezleri; *cen-
trum semiovale* L.) olarak adlandırmıştır. Onlar
corpus callosum'un aracılığı ile birleşmişlerdir.
Beynin *batneyn-i âliyesi* (beynin iki üst karıncığı)
üzerini üsküf (uzun başlık, yeniçeri başlığı) gibi
örtmüşlerdir.

■ BATNEYN-İ 'ALİYEYN-İ DİMÂĞ (VENTRÍCULUS LATERALIS L.)

Batneyn-i âliyeyn-i dimâğ (*ventriculus lateralis* L.)
beynin cevherinde var olan iki derin boşluktur ki
birer nal şeklindedirler. Bunlara *batneyn-i kebî-
reyn-i dimâğ* (beynin iki büyük karıncığı; *ventri-
culus lateralis* L.) ve yine *tecvîfeyn-i cânibeyn-i
dimâğ* (beynin iki yan boşluğu; *ventriculus latera-
lis* L.) da derler.

■ HÂ'İL-İ ŞEFFAFE (SEPTUM PELLUCIDUM L.)

Bunların arası bir bölme ile ayrılmıştır ki adı geçen
bölme şişe gibi şeffaf olduğundan dolayı *hâ'il-i şef-
fafa* (şeffaf perde; *septum pellucidum* L.) olarak ad-
landırılmıştır. Adı geçen bölme pek ince iki kattan
yapılmış olup onların arasında nemle dolu bir ara-
lık vardır ve söz edilen nemin *ventriculus latera-
lis*'lerle asla ilişkisi yoktur. Bu bölmeye tabip
Calinos (Galen) *diyafragma-yı dimâğ* (beynin zarı,
bölec) yani *hicâb-ı hâciz-i batneyn-i dimâğ* (bey-
nin iki karıncığını bölen zar) adını vermiştir. Adı
geçen bölme yukarıda *corpus callosum*'a uzunlu-
ğuna bitişmiş olup, aşağıda *günbedsi pâ'nın* (küm-

betsi ayak; *fornix cerebri* L.) ilerideki direğine bitiş-
miştir.

■ GÜNBETSİ PÂ (FORNİX CEREBRİ L.)

Kümbetsi ayak beyin cevherinin bir parçasıdır ki bi-
risi ileride ve ikisi geride olarak direk tarzında üç
ayak üzerine bir kaba benzer [şekilde] konmuş ol-
duğundan onu kümbetsi ayak anlamını taşıyan ke-
limeyle isimlendirmişlerdir. Bundan dolayı biz de
bu şekilde adlandırdık. *Fâsıla-i şeffafa* (şeffaf bölme,
septum pellucidum L.) *corpus callosum* ile birlikte
kesilip kaldırıldığında *ventriculus lateralis*'lerin or-
tasında kümbetsi ayak görünür hale gelir ki bir aya-
ğı ileriye (*columna fornicis* L.) ve geri kalan iki
ayağı (*crus fornicis* L.) ile geriye yaslanmıştır.

■ FELÂS-İ KORİD (PLEXUS CHORİOİDEUS L.)

Adı geçen kümbet de kaldırıldığında *felâs-ı korîd*
(*plexus chorioideus ventriculi lateralis* L.) adı ve-
rilen *lafâyif-i korîdiye* ortaya çıkar ki adı geçen
plexus pek ince bir zarın üzerine yayılmış pek çok
arter ve venden oluşmuş bir dokumadır. *Plexus
chorioideus* da kaldırıldığında *ventriculus latera-
lis*'lerin içlerinde [104]¹² çok [sayıda] yumru ve çö-
küntü görünür ki onların en büyükleri *ventriculus
lateralis*'lerin önünde olan *cism-i mâsûrânî* (*Nuc-
leus caudatus* L.) adı verilen iki çıkıntı ile *menbet-
i 'asab-ı basar* (görme sinirinin başlangıcı; *thalamus*
L.) adlı iki çıkıntıdır ki bunların her ikisine birlik-
te *inbetân* derler. *Nucleus caudatus*'un görünen ta-
raflarındaki cevherleri *eşheb* adı verilen kül
rengini andırır. İç cevherleri beyaz renkli pek çok
kıvrımdan oluştuğundan kıvrımların aralarına
cevher-i eşheb (gri cevher) geçmiştir. *Thalamus*
adlı çıkıntıların şekilleri hemen yumurta gibidir
ve görünen cevherleri beyaz, iç [cevherleri] kül
rengini andırır. İki *nucleus caudatus* ve adı geçen
iki *tahalamus*'un *ventriculus lateralis*'lerin her bi-
risinin ilerisine doğru yerlerinde birer taneleri or-
taya çıkmıştır.

■ BATN-İ MUSÂT-İ DİMÂĞ (VENTRÍCULUS TERTIUS L.)

Batn-ı musât-ı dimâğ (beynin orta karıncığı; *ven-
triculus tertius* L.) adlı üçüncü karıncık yol şeklin-
de bir boşluk olup, adı geçen boşluk adı geçen iki

menbetin arasında kalmıştır. *Thalamus*'un geri tarafında dört adet başka çıkıntı da vardır.

■ CİSMEYN-İ ELYÂNEYN (COLLICULI SUPERIORES L.)

Onların ikisine kaynak (but) şeklinde olduğundan dolayı *cismeyn-i elyâneyn* (*colliculi superiores* L.) adı verilir. İkisine de hâya (*testis* L.) şeklinde oldukları için *cismeyn-i husyâneyn* (*colliculi inferiores* L.) denir. *Elyânî* (but şeklinde) adı verilen çıkıntılar iki yuvarlak cisim olup, onlara *ev'îye-i dem* (kan damarları) adı verilir. Çok damar olduğundan buruşuk görünürler. Testise benzeyen cisimler buta benzeyenlerin arkasında yerleşmişlerdir.

■ GUDDE-İ TUFFÂHIYE (*CORPUS PINEALE* L.)

Talamus ile *colliculi superiores*'in yanlarında elma şeklinde olduğundan dolayı *gudde-i tuffahiye* (elma gibi bez) adı verilen bir bez (*corpus pineale* L.) vardır. Bazıları ona *gudde-i seferceliye* (ayva gibi bez) demişlerdir. Adı geçen bez ileri tarafta bir küçük çıkıntı ile birleşmiştir (*comissura habenularum* L.). Adı geçen çıkıntı *thalamus* adlı cisimlerin birisinden diğerine geçmiştir.

■ ŞERC-İ BATN (KARINCIĞIN YARIĞI)

Üçüncü karıncığın ağzında bir yarık vardır ki ona *şerc-i batn* (karıncığın yarığı) demişlerdir. Adı geçen karıncığın geri tarafına doğru başka bir delik daha vardır. Ona da *mak'ade-i batn* (karıncığın anüsü) demişlerdir. Bu delik *mi'zâbe-i Selviye* (*aqueductus cerebri* (Sylvius) L.) adlı yolun ağzıdır. Fakat bu deliklere tabip Veytaslu *fürce-i mukaddeme* (ön simetrik yarık) ve *fürce-i mu'ahhara-i hüsn* (arka simetrik yarık) adını vermiştir. *Aqueductus Sylvi*'nin başı beyinciğin altında olan *batn-ı râbi'-i dimâğ* (beynin dördüncü karıncığı; *ventriculus quartus* L.) dadır. İşte adı geçen karıncığın geri dönen nemlerini bu yol alır.

■ GUDDE-İ BALGAMİYE (HYPOPHYSİS CEREBRİ L.)

Şöyle ki üçüncü karıncığa yan karıncıklardan gelen fazla nemi alıp *gudde-i balgamiye* (*hypophysis cerebri* L.) adlı bir beze getirir. Adı geçen bez ke-

miklerin teşrihinde anılan ve tarif edilen sfenoid kemiğin *hufre-i serciye*'si (eyer oyuğu; *fossa hypophysialis* L., *sella turcica* L.) üzerinde yerleşmiştir. Açıklaması yakında yazılır. Adı geçen nemin tamamının birbirleriyle karışması ve ilişkisi bu tek yolla olur.

■ İNBÎK-İ DİMÂĞ (*INFUNDIBULUM CEREBRİ* L.)

Adı geçen yolun ağzı huni dedikleri alete benzediğinden onun bu yerine *huni-i dimâğ* (beynin hunisi; *Infundibulum cerebri* L.) ve yine *inbîk-i dimâğ* (beynin imbiği) derler. Adı geçen yolun ileride ve aşağıda olan tarafı yan karıncıklarla ilişki olan üçüncü karıncığın *şerc-i batn* isimli yarığına bitişmiş olup, öbür ucu *hypophysis cerebri*'de sonlanmıştır.

■ DİMÂĞÇE (*CEREBELLUM* L.)

Dimağçe (beyincik; *cerebellum* L.) birleşik bir cevherdir. *Oksipital kemiğin* taka'irât-ı ocibitâliye [*fossae occipitales cerebrales et cerebellares* L.] adı verilen, bahsedilmiş dört adet oyuğundan, aşağıdaki iki oyukta [*fossae occipitales cerebellares* L.] ve *tentorium cerebelli* adlı dura mater büküntüsünün altında yerleşmiştir. Onun geri tarafı iki küreye ayrılmıştır. Genişliği boyundan fazladır. Hacim olarak beynin altıda biri kadardır. Beyincikte daireler ve çizgiler vardır. Fakat onların her bir takımı birbirlerine dokunur ve paralel bulunurlar. İki kürenin her birinin takımı bir tarafa doğru çapraz olarak konmuş ve düzenlenmişlerdir. Beyinciğin kendisini de oluştururlar. İki çeşit cevher bunda, beyinde olduklarından daha kuvvetli ve katı görünürler. Adı geçen iki cevhere aynı şekilde *cevher-i kışrî* (*cortex cerebelli* L.) ve *cevher-i muhî* (iliksi cevher, beyaz cevher; *corpus medullare cerebelli* L.) derler.

■ ZEVÂ'İD-İ DÛDİYE (*VERMIS* L.)

Beyinciğin ileri ve geri taraflarında iki adet çıkıntısı vardır. Onlar kurt şeklinde olduğundan dolayı *zevâid-i dûdiye* (kurt şeklinde fazlalıklar; *vermis* L.) adı [105]¹² verilmiştir. Birisine *zâ'ide-i dûdiye-i mukaddem* (öndeki kurt şeklinde fazlalık; *vermis superior* L.) ve diğerine *mu'ahhara* (arka; *vermis inferior* L.) derler. Beyincik, boyuna disseke edildiği

zaman onun içiyle, iki yanındaki dizilmiş cevherlerde bir çeşit *şecere* (küçük ağaç) şekli görünür ki bazıları ona *şecere-i hayâtiye* (hayat ağacı; *arbor vitae* L.) adını verirler.

■ SÂK-I DİMÂĞÇE (*PEDİNCULUS CEREBELLI* L.)

Onun sapına *sâk-ı dimâğçe* (*pedunculus cerebelli* L.) derler. Adı geçen bacaktan üç çift dal çıkmıştır. Onların bir çiftine *şu'betân-ı mukaddemetân* (öndeki dallar; *pedunculus cerebellaris superior* L.) derler ki daha önce anılmış olan *husyetân-ı dimâğa* varıp, birleşmişlerdir. Bir çiftine *şu'betân-ı mûsatâtân* (ortadaki dallar; *pedunculus cerebellaris medius* L.) derler ki *kantare-i Varoliye* (*Pons* L.) adlı sonra bahsedilecek olan çıkıntıya ulaşıp, birleşmişlerdir. Bir çiftine de *şu'betân-ı mu'ahharatân* (arka dallar; *pedunculus cerebellaris inferior* L.) derler. O da *medulla spinalis* adı verilen ak iliğe varıp, kavuşmuştur. Beyinciğin *şenic* (yarık; *sulcus* L.) ve *şiken*'lerinin (kıvrım; *gyrus* L.) arasını *pia mater* ayrı ayrı kılmıştır. Adı geçen örtü beyinciğin içerisine kadar *ev'ıye-i dem*'ini yani mutlaka *kan damarlarını* içeri sokmuş ve ulaştırmıştır. Beyincik ile *pia mater* birbirlerine bu damarlar ile bağlanmışlardır. Tarif edildiği üzere, *aqueductus Sylvii*'nin gerideki ağzına bitişik gevşek bir zar vardır.

■ DİSÂM-I VEYSANÎ (*VELUM MEDULLARE* L.)

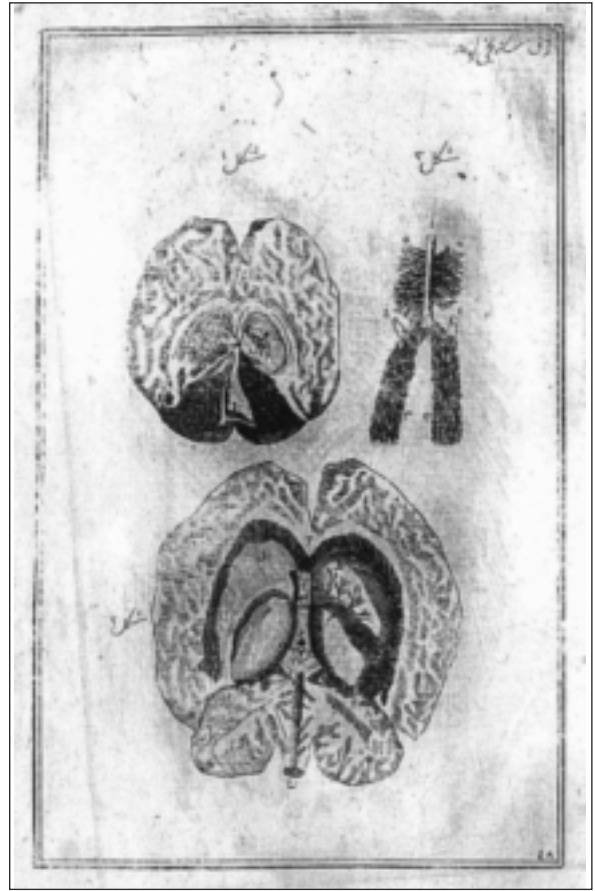
Bu zar bir taraftan dördüncü karıncığı örtmüştür. Adı geçen zarı tabip Veysan bulmuş, *disâm-ı Vey-sanî* (*velum medullare anterius* L.) adını vermiştir. Beyincik iki kısma ayrılmadıkça bu zar görünmez.

■ BATN-I RÂBİ' (*VENTRÍCULUS QUARTUS* L.)

Batn-ı râbî' (dördüncü karıncık; *ventriculus quartus* L.) *beyincik* ile *uzun ilik* arasında bulunduğundan beyinciğin aşağısından başlayarak oradan *uzun ilik*'e geçmiş ve orada kalem ucuna benzer bir sonla bitmiştir. Adı geçen karıncığın bu tarafına *re's-i kalemî* (*calamus scriptorius* L.) demişlerdir (Şekil 4).

■ MUHH-I MÜSTATÎL (*PONS VE MEDULLA OBLONGATA* L.)

Muhh-ı müstatîl (Uzun ilik; *Pons ve Medulla oblongata* L.) adlı bölüm *beyin ve beyinciğin* saf cev-

ŞEKİL 4: Kırk sekizinci levha. Dimâğın ve dimâğçenin ve muhh-ı müstatîlin inşâ-i bâtinîleri ve ceyb-i râbî' şekilleridir. **Şekl-i evvel.** Dimâğ-ı kebirin resmidir ki aşağı tarafı çıkarılmışdır ve künbedsi pâ gerüye çevrilmiştir. **İkinci şekil.** Felâs-ı korîd nâm lafâyif ref' olunmagla künbedsi pâ gösterilmiş resmdir. **Üçüncü şekil.** Felâs-ı kavrdî ta'bir itdikleri lafâyifile bilece ceyb-i râbî' resmidir.¹²

herleridir. *Occipital* kemiğin *foramen magnum*'una kadar inmiştir. Beynin ve omuriliğin sınırlarına başlangıç yeri olmuştur. *Uzun ilik*'in aşağı tarafı boyunca konmuş beş adet çıkıntısı vardır.

■ KANTARE-İ VAROLİYE (*PONS* L.)

Onların birincisi en büyükleridir. Ona *kantare-i Varoliye* (Varol köprüsü; *Pons* L.) demişlerdir, çünkü köprü şeklindedir ve onu ilk kez Varol adlı tabip yazmış ve tanımlamıştır. Bazıları ona *hacm-i mukavves* (kemer şekilli oylum) adını verirler.

■ HACM-İ EHRÂMÎ (*PYRAMIS* L.)

İkinci ve üçüncü çıkıntılara *hacm-i ehrâmî* (piramitsi oylum; *pyramis* L.) adını verirler.

HACM-İ ZEYTÛNÎ (OLİVA L.)

En sondakilere *hacm-i zeytûnî* (zeytinsi oylum; *oliva* L.) derler. Piramitsiler ortasında, zeytinsiler yanlarda yerleşmişlerdir.

HADEBE-İ HALEMİYE (CORPUS MAMİLLARE L.)

Varol köprüsünün önünde beyaz ve küçük iki yuvarlak cisim görünür. Onlara *hadebe-i halemiye* (meme şeklinde çıkıntı; *corpus mamillare* L.) demişlerdir. *İnfundibulum*'un bir kısmı da bu yere rastlamıştır. Bu çıkıntılardan sonra iki derin *mi'zâbe* (*sulcus* L.) da vardır. Onlar *uzun ilik*'i iki yanlı parçalarına ayırmışlardır. Bu *sulcus*'ların birisi ileride yani aşağı tarafta ve birisi geride yani yukarıdadır. Onlar birbirlerinden iki yana doğru yavaş yavaş ayrılıp açıldıklarında *huyût-ı kesîr-i dimâğçe'*den (beyinciğin çok sayıda liflerinden) çapraz örgülenmiş bir dokuma ortaya çıkar. Onun örgüsü bir yandan diğer yana eğri bir şekilde gider.

GUDE-İ BALGAMIYE (HYPOPHYSIS CEREBRİ L.)

Gude-i balgamiye (*hypophysis cerebri* L.) adı verilen bez *dura mater*'in iki katı arasında ve beyan edildiği üzere *sfenoid* kemiğin *fossa hypophysealis* adlı çukurunda yerleşmiştir. Görünen kat *hypophysis* tarafında olup iç [görünmeyen] kat *fossa hypophysealis* tarafında bulunur. Bu iç katın adı geçen bezin ortasında bir deliği vardır ki *İnfundibulum* oradan geçmiştir. Bu imbiğin yolu adı geçen beze beynin karıncıklarının nemlerini sürekli olarak ulaştırır. Adı geçen nem oradan da '*azm-i mahrûtf*'nin (*os sphenoidale* L.) mahzenlerine boşaltılırlar. Adı geçen mahzenlerde var olan kanla karışıp sonra o yerlerde sonlanan *sinus*'lara boşalır. Onlar da bu karışık nemi *Vv. Jugularis internae* adlı boyun damarlarına boşaltırlar. *Gışâ-i 'ankebûtî dura mater*'le *pia mater* arasında örümcek ağına benzer bir dokuma olup, beynin ikinci zarı yerinde ise de son derece ince ve damarları da olmamasından dolayı tam olarak görünmeyip ancak omuriliğin kökü üzerinde [106]¹² görünür. Bundan dolayı bağımsız olarak zarlardan sayılmaz. Onun, adı geçen ince zarın gö-

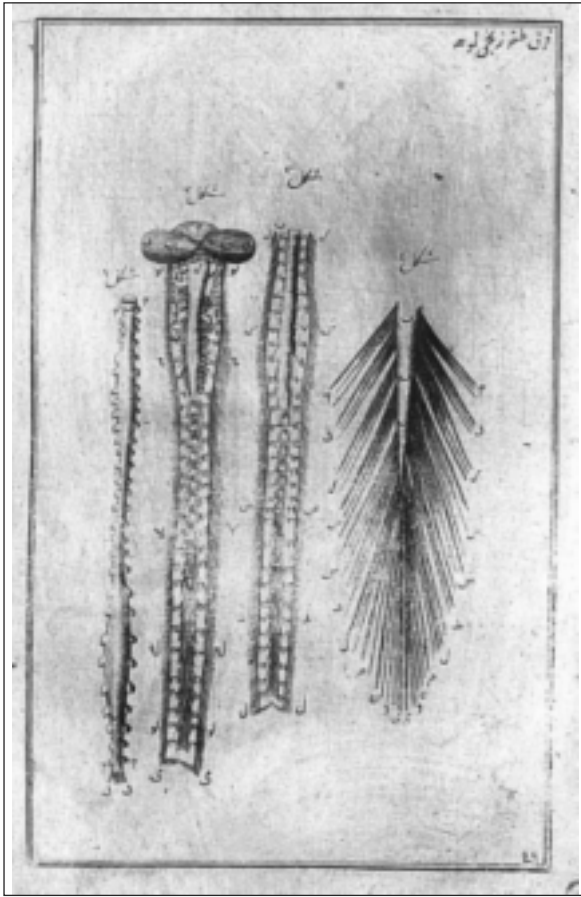
rünen katından başka bir katı daha yok sanılmaktadır.

NUHÂ' (MEDULLA SPİNALİS L.)

Nuhâ' ve yine *muhh-ı şevkî* adı verilen bazılarının da *murdar ilik* dediği *ak ilik* (*medulla spinalis* L.), açıklanmış olan *uzun ilik*'in kuyruğu ve uzantısı olup, *oksipital* kemiğin *sukbe-i şevkiye* (*foramen magnum* L.) adlı büyük deliğinden omurga kemiğinin içindeki yoluyla aşağıya inmiştir. Onun cevheri her hususta *uzun ilik*'e uygundur. Fakat adı geçen cevher sondaki son sırt omurundan kuyruk sokumu sonuna kadar yerinde diğer yerlerinden çok katı ve çok liflidir. *Medulla spinalis* dört adet zarla sarılmıştır. Birinci zar çok kalındır ve omurganın omurları içindeki yolun derinine bitmiştir. İkinci zar *dura mater*'in eki ve devamıdır. Üçüncü zar, adı geçtiği üzere, *arachnoidea encephali*'den gelmiştir. Dördüncü zar *pia mater encephali*'nin devamı olduğundan *medulla spinalis* cevherini bir ayrılık olmadan sarmıştır.

A'SÂB-I NUHÂ'YE (MEDULLA SPİNALİS'İN SİNİRLERİ)

Medulla spinalis'ten otuz çift sinir çıkmıştır. Onlara *a'sâb-ı nuhâ'ye* (omurilik sinirleri) derler. Yeri gelince anlatılacaktır (Şekil 5 ve 6). *Medulla spinalis*'in hareketli damarları (arterleri) *şerâyin-i fıkârâtiye*'den (omurga arterleri), *şerâyin-i beyne'l-adlâ'* (kaburgalar arasındaki arterler) ve *şerâyin-i kataniyeye*'den (bel arterleri) gelmişlerdir. Onların tamamına *şerâyin-i şevkiye* (spinal arterler) derler. Onun sakin damarlarına *urûk-ı şevkiye* (spinal venler) derler. Onlar *medulla spinalis*'in boyunca yerleşmiş olan *cuyûb-ı fıkârâtiye* (omurga sinusları) adlı yollara boşalır. Adı geçen sinusların yukarı uçları *dura mater*'in daha önce bahsedilmiş olan *sağ* ve *sol sinus*'u ile birleşirler. Sonra omurilik boyunca aşağı inmişlerdir. Onlara *urûk-ı fıkârâtiye*'nin (omurga venleri) yani *urûk-ı şevkiye*'nin ve *urûk-ı 'azb*'in bazı dalları da gelmişlerdir. Beynin ve beynin başlıca bölümlerini ayrı ayrı işlerini ve yararlarını ayrıntılı olarak tanımlamaya ve açıklamaya yer uygun olmayıp, ancak beyin zihinde şekillendirme, konuşma, ezber, anlama, hatırlama ve ruhsallığın baş işlerinin yeri ve kaynağıdır. Beynin

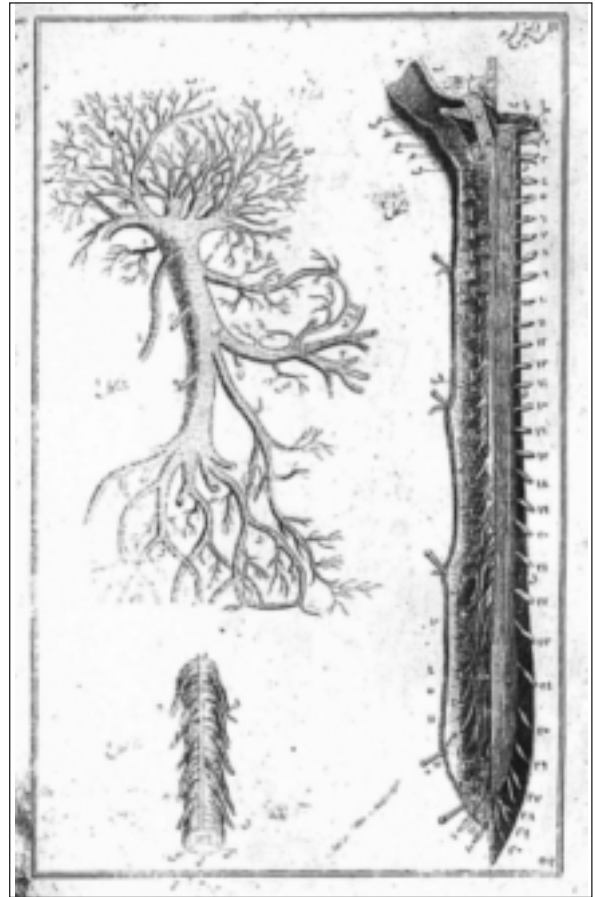
ŞEKİL 5: Kırk dokuzuncu levha. Veysan tabibin teşrih-i a'zâsından istihrac olunmuş şekillerdir.¹²

den çıkan ve giden sinirler istemli hareketi gerektiren hayvansal ruhu gönderir ve ulaştırırlar. Beyincik kalbin, göğüsteki ciğerlerin ve solunum kaslarının, sindirim ve kilusun dağıtımıyla ilişkili organların hareketleri ve bunun gibi irade dışı ve isteğe bağlı olmayan hareketleri gibi doğal ve zorunlu hareketlere gereken çeşitteki hayvansal ruhu meydana getirir ve dağıtır demekle yetinildi [107].¹²

TARTIŞMA

Şânizâde 19. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun yetiştirdiği önemli bilim adamlarından biridir. Hem medresede, hem de Batı modeline göre eğitim yapan okulda eğitim ve öğrenim görmüştür.¹³ Şânizâde İtalyanca, Farsça, Fransızca, Arapça ve Rumca'ya vakıftır.¹¹ Bu özelliği nedeniyle pek çok eser tercüme eden Şânizâde, Türki-

ye'de yeni tababetin yerleşmesine yardımcı olmuştur. *Mirâtü'l-ebdân fi Teşrih-i A'zâ'l-İnsân* adlı eseri çağdaş anlamda hazırlanmış ilk anatomi kitabı olma özelliğini taşımaktadır.¹¹ Bütün tıbbi eserlerinde görülen en önemli ortak özellik ise dillerinin sade Türkçe olmasıdır. Şânizâde Türkçe tıp terimlerinin koyucularından olarak kabul edilmektedir.¹¹ Bu konuda Lewis¹⁴ şu yorumu yapmaktadır: “Şânizâde Türk dilinde (yakın geçmişteki dilbilimsel reformlara kadar kullanımda kalan) modern bir tıp terminolojisi kurmuş ve Türk tıp öğrencilerine bütünüyle yeni bir tıp literatürü ve uygulamasının başlangıç noktasını oluşturan kapsamlı bir modern tıp ders kitabı temin etmiş oluyordu.”

ŞEKİL 6: Elli ikinci levha. Verid-i bâbin sâkları ve şu'beleri ve Havir tabibin re'yi üzre muhh-ı şevkînin ve muhh-ı mezbûrun bir kit'asının şekilleridir. Şekli evvel. Verid-i bâbin şu'beleriyle bile resmidir. İkinci şekl. Nuhâ' ve muhh-ı şevkî dahî ta'bîr olunur murdar illiğin sol ve sağ câniblerinin resimleridir. Üçüncü şekl. Muhh-ı şevkînin arkanın yukarısındaki kısımdan kat' olunmuş bir kit'ası resmidir.¹²

Merkezî sinir sistemini kapsayan ve yukarıda sunulan bölümlerde görüldüğü gibi, buradaki anatomik kavramları karşılayan dönemin dili ile günümüzde kullandığımız Latince kavramların hemen hemen aynı karşılıkları ve benzetme tarzını taşıması, Şânîzâde'nin bu kavramları isimlendirirken bu anatomik yapılara diğer dillerde verilen kavramlardan yaralandığını ortaya koymaktadır.

Şânîzâde'nin beyin anatomisi ile ilgili yazdıkları incelendiğinde görülen en önemli fark İbn Sînâ ve Şemseddin İtâkî'de gördüğümüz "rete mirabile" kavramının olmamasıdır. "Rete mirabile" çift tırnaklılarda olan ama insanlarda bulunmayan beyin tabanındaki anastomotik bir ağıdır. Chalcedon'lu (Kadıköy'lü) Herophilus (~M.Ö. 300) tarafından anatomik fizyolojiye sokulan en uzun soluklu yanlışlardan birisi olan "rete mirabile", Pergamus'lu (Bergama'lı) Galen (129-200) tarafından da ayrıntısıyla tanımlanmıştır.¹⁵ İbn Sînâ ve İtâkî'nin eserlerinde "meşîme" kavramının karşılığı olan "rete mirabile"nin insanlarda olmadığı Vesalius ve Berengario di Carpi tarafından açıklanmıştır.^{5,15} Vesalius'tan haberi olan İtâkî'nin aynı yanlış sürdürmesi ilginç bir durumdur. Öte yandan rete mirabile konusundaki bu yanlışın yüzyıllar boyunca sürmesi adı geçen yazarların diseksiyon yapmadıklarının bir göstergesi olabilir; ya da teşrîh yapmış olsalar bile, saptadıkları yanlışları ortaya koymaya cesaret edememeleri ve bu durumu sürdürmeleri, İbn Sînâ için Galen'in, İtâkî için de İbn Sînâ'nın otoritesine karşı çıkamamaları olarak değerlendirilebilir.¹⁶ Şânîzâde'nin eserinde bu yanlış rastlanmaması, onun eleştirel, yenilikçi ve özgür düşünce yapısının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Şânîzâde eserini hazırlarken yararlandığı Vey-san, Varol, Selviye isimli hekimlerden eserin sinir sistemi ile ilgili bölümlerinin içerisinde söz etmektedir. Vey-san ismiyle andığı hekim Raymond Vieussens (1614-1715) olmalıdır. Vieussens, Vieussens'in merkezi olarak da adlandırılan beyindeki centrum semiovale (beynin her iki hemisferindeki beyaz oval çekirdek)'in erken bir tanımını yapmıştır. Yine superior medullar velum Vieussens'in valvi adıyla da anılmaktadır. Selviye adıyla andığı kişi ise Fransız anatomist Sylvius (Jacques Dubois)

(1478-1555)'tur. Varol ise Costanzo Varolio (1543-1575) olup santral sinir sistemini ve özellikle de "pons Varolii" adı verilen yapıyı ayrıntılı bir şekilde tanımlamıştır.¹⁷ Pons latince köprü anlamına gelmekte olup, Şânîzâde de pons için kantare-i Varoliye ismini kullanmaktadır.

Şânîzâde bu eserinde genel bir topografik anatomi bilgisi vermeye çalışmış, yapıların işlevlerinden ya söz etmemiş ya da kısaca anlatmıştır. Ancak bazı yapıları anlatırken bu günkü bilgi ile tama yakın örtüşecek kadar ayrıntıya girmiştir. Dura materin iki tabakası olduğu, omurilik ve spinal sinirleri tümüyle sardığı gibi ayrıntılar okuyucuya sunulmuştur. Şânîzâde'nin diseksiyon yaptığına dair bir kanıt olmamakla birlikte eserde ancak bir diseksiyon çalışmasında anlaşılabilir olan nukleus renk ve kıvrımları hakkında yorumlar, arterlerin pia mater ile derinliklere kadar indiği hakkında gözlemler, subaraknoid damarların varlığı gibi saptamalar mevcuttur. Toplardamarların beyin sinüslerinde sonlandığı vurgulandıktan sonra bu günkü anatomi bilgisi ile tam örtüşen bir sinüs anatomisi bilgisi verilmiş olması da bu savı destekler görünmektedir. Gerçi yazar bu tür gözleme dayalı bilgileri kullandığı kaynaklardan da aktarmış olabilir. Bu iki durumdan hangisinin Şânîzâde için geçerli olduğu önemli ve aydınlatılması gereken bir sorudur. Çünkü bu sorunun cevabı Osmanlı'da diseksiyonun ne zaman başladığı konusunda da aydınlatıcı olacaktır.

Osmanlı döneminde Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhane'nin 1839 yılında kuruluşundan sonra, resmi olarak ölü üzerinde diseksiyon izninin 1257H./1841 yılında Sultan Abdülmecid (1839-1845)'in çıkarttığı bir fermanla verilmesine¹⁸⁻²¹ ve Şânîzâde Atâullah Efendi'nin de diseksiyon yaptığı konusunda bir kanıt ve bilgi bulunmamasına^{7-9,18-20,22,23} karşın tarihsel bazı olaylar ve bulgular bu konuda bazı meşru soruları akla getirmektedir. Şânîzâde'nin *Mirâtü'l-Ebdân*'ı tamamlaması 1816 tarihindedir ve bu tarihten önceki iki belge diseksiyon açısından önem taşımaktadır. Bunlardan 1805 tarihli olan belgede "iyi hekim yetiştirmek için hastanelerde tatbikat görmek ve otopsi yapılmak lazım geldiği", "mevcut tıp medreselerinin bu işe elvermeyeceği cihetle" bu hususun Rum

milletine tahsisi III. Selim tarafından kabul edilmişti.²⁴ Adivar açıklamasına devamla “gerçekten devrim ve yenileşme tarafı olan III. Selim’in ya da yanında bulunanların, o ‘zamanın tıbbının otopsisiz ve hastanesiz olamayacağını anlayarak’ fakat bunun devlet eliyle yapılmasına cesaret edemeyerek, Rumlara tahsisine razı olmasıdır. Gerçekten, bin bir türlü zorluk içinde askeri ıslahata kalkışan devlet, bir de o zamana kadar asla müsaade edilmeyen ölü teşrihi için başına bir bela daha çıkartmaktan çekinmiş olabilir” açıklamasında bulunmaktadır.

Kazancıgil Adivar’ın yorumuna eklediği açıklamasında [Ek-52]²⁴ III. Selim döneminde açılması öngörülen Rum Tıp Fakültesi hakkında metinde açıklanan belge dışında yeni bir belge olmadığını, buna karşın aynı yılda Kasımpaşa Tersane civarında bir Tıp Mektebi’nin açıldığını belirtmektedir. Şubat 1805 tarihinde yürürlüğe giren Bahriye Kanunnâmesi ile tersane ve donanma halkının sağlık hizmetleriyle ilgili olarak bir hastane yapılması kararlaştırılmış ve inşa edilmiştir. 9 Ocak 1806 tarihli bir belgede ise hastanenin yanına bir tıbhâne inşa edildiği ve burada tıp tahsil edilmesinin padişah buyruğu olduğu bildirilmektedir. 6 Ocak 1807 tarihinde ise Sultan III. Selim’in iradesi ile okulun nizâmnâmesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizâmnâmenin teşrih ile ilgili bölümü şöyledir: “İlm-i teşrih maddesi cism-i funûn-ı mezkûrenin uzv-ı lâzım-ı gayrı mefrûku mesâbesinde olmağın, talebe-i mezkûreye derûn-ı vücûdda olan em’ânın yerlerini ve cihet-i tenâsüblerini ve şiryân ve a’zânın ruûs u usûllerini irâ’et husûsu gerek ilm-i tıbbı ve gerek fenn-i cerâhât isti’ mâline elzem mevâddan olmağla Tersâne-i Âmire zindanında hâlik olan üserâdan veyâhud bâ-irâde-i aliyye mazhar-ı siyâset olacak mücrimlerden ba’zan birer mürde teşrihine izn ü ruhsât verilmek umûr-ı vâcibeden olduğuna binâen, vakt-i şitada olmak üzere mahremâne öyle birer cesedin itâsı için iktizâ edenler murahhas oluna; Hîn-i teşrihde muktazi âlât dahi bi’t-tahkîk tedârük ettirile.” Görüldüğü gibi teşrih ile ilgili olarak çok ciddi bir adım atılmış ve halkın tepkisinden korkulduğu için olsa gerek, bu işin gizli bir şekilde yapılması gerektiği de belirtilmiştir. Bir süre nizâmnâme sınırları içerisinde çalışmalarına devam eden Tersâne Tıp Mektebi 25 Mayıs 1807 tarihinde ortaya çıkan “Ka-

ŞEKİL 7: “Başvekâlet arşivinde bulunan 1222 (1807) tarihli bir vesika. Üsküdar kıyısında bulunan efreñç lisanında (belki latince bir teşrih kitabı ve yine aynı dilde tıbbî bir eser birçok cerrahî âletler ile hurdebinin ve büyük ve küçük iki iskeletin Süleymaniye tıp medresesinde bir odanın boşaltılması ile oraya konmasından bahseder. Mühim muameleler gören bu vesikada 1222 (1807) den 1223 [1808/1809]e kadar başhekimlik eden Tuğçu Zade Abdülkâdir efendinin yazı ve mührü vardır.”²⁶

bakçı Mustafa Vak’ası”ndan etkilenmiş ve çalışamaz duruma gelmiştir.²⁵

Maskar’ın²⁰ değerlendirdiği ikinci belge ise 1807 tarihlidir: “Süheyl Ünver dostumun bana fotokopisini vermek lutfunda bulunduğu 1222 H./1807 tarihli bir ‘mal teslimi’ vesikasında (Şekil 7)²⁶ geçen ve ‘Sultan Süleyman Hazretleri’nin Camii şerifleri civarında bulunan Tıp Medresesi içindeki odalardan birisi boşaltılarak orada saklanmasının münasip görüldüğü’ bildirilen eşya

arasında bir adet 'Lisanı Efrenc Teşrih Kitabı' ile iki adet 'kadidi âdemi kebir ve sagir' (büyük ve küçük insan iskeleti) nin bulunuşu, [diseksiyona izin veren] bu ferman tarihinden (1841'den) önce model üzerinde çalışılmış olduğunu teyit ediyor. Bu belgede teslim edilen ve teslim alınan mal müfredatı arasında 1 adet testere, 1 adet bıçak, 3 adet ustunç ve 3 adet neşter mengenesi ile 1 adet hurdebin'in (mikroskop'un) bulunmakta oluşu da dikkati çekiyor." Kazancıgil²⁴ Maskar'ın bu değerlendirmesiyle ilgili olarak da şu yorumda bulunmaktadır: "Her ne kadar Üsküdar Kışlasından devrolunduğu belirtilmiş ise de, zamanlama açısından bakılınca bunların kapanan Tıbbiye ile doğrudan alakası olmasa dahi, o dönemde tıp eğitimi için otopsinin önemi anlaşıldığını belirlemektedir."

Osmanlılarda tıp eğitiminde diseksiyonun öneminin bilindiği, 1805 yılından beri dile getirildiği, 1841 tarihli fermanda diseksiyona izin verildiği, ancak kullanılacak cesetlerin halkın haberi olmaksızın, gizlice sağlanacağı belirlenmişken, 1847 tarihli tezkerede anatominin diseksiyon yapılmaksızın öğrenilemeyeceğinin kesinlikle kabul edildiği ve "Mekteb-i Fünûn-u Tıbbiye-i Şâhâne Teşrihhânesi" için ceset temininde gizliliğin kalmadığı görülmektedir.²¹ Devletin bile bu konuda çekingenlik gösterdiği ortadayken, Şânizâde'den 1816'da tamamladığı *Mirâtü'l-Ebdân*'ında eğer teşrih yaptıysa bile bunu açıklamasını beklemek biraz hayalcilik olacaktır. Öte yandan batı tarzı eğitim alan ve III. Selim'in açtığı Mühendishane'de de öğrenim gören Şânizâde'nin modern tıp eğitiminin koşullarından birisi olan teşrihle ilgilenmediğini düşünmek de çok doğru olmayabilir. Elimizde Şânizâde'nin diseksiyon yaptığı konusunda kesin kanıtlar olmamakla birlikte, yaşadığı dönemdeki koşullar ve diseksiyonla ilgili dolaylı bulgular göz

önüne alındığında Şânizâde'nin de diseksiyonla ilgilenmiş olabileceği ve devlet ileri gelenlerini bile korkutan açıklamaları yapmaktan çekinmiş olabileceği çok da dayanaksız bir varsayım değilmiş gibi görünmektedir. Bu konunun aydınlatılabilmesi için Şânizâde'nin yararlandığı Vieussens, Sylvius ve Varolio'nun eserlerini incelemek, bu eserlerdeki betimlemelerle Şânizâde'ninkileri karşılaştırmak gerekecektir.

Şânizâde'nin eserinin ayrıntılı incelenmesi zamanının bu parlak ve öncü hekiminin kendisinin öncülü kabul edilebilecek önemli hekimlerden körü körüne bir bağlılıkla etkilenmediğini, onları izlediğini ama rete mirabilis örneğinde olduğu gibi yanlışlarını tekrarlamadığını ortaya koymaktadır. Bu tavrı Şânizâde'yi saf bilimsel gerçeği ustaya biat etmeye üstün tutan anlayış içinde bir yere koymaktadır ki özellikle yaşadığı zaman dilimi için oldukça önemli bir eleştirel düşünceye sahip sayılmalıdır.

SONUÇ

Şânizâde'nin bu eseri üç bakımdan önemli sayılmalıdır. Birincisi çağdaş anlamda düzenlenmiş ilk anatomi kitabıdır. İkincisi Türkçe olarak hazırlanmış ve dahası eserde tıp terimlerinin Türkçe karşılıkları büyük ölçüde bulunmaya çalışılmıştır. Bu durum hem Türkçeye hem de Türkçenin bilim dili olma yolundaki çalışmalara önemli ve ilk katkılardan biridir. Ayrıca, eserde sunulan bilgilerin sadece yabancı yazarlardan tercüme yoluyla değil kişisel deneyim ve diseksiyon yapılarak da edinilmiş olduğuna dair izler bulunmaktadır ve bu durumun Şânizâde'nin andığı tabiilerin yapıtları ile karşılaştırılarak aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Aciduman A, Er U, Belen D. Cerrah İbrahim ve Alâ'im-i Cerrâhîn'in nöroşirürji ile ilgili bölümleri. *Türk Nöroşirürji Dergisi* 2007;17: 170-82.
2. Kahya E. İbn Sina anatomisinin Osmanlı hekimleri üzerindeki etkisi. *Bilim Tarihi Dergisi* (Yay. Bahadır O.) 1993;(15): 3-5.
3. Emir Çelebi. *Enmüzcü't-Tıbb. Mihrîşah Sultan No: 342-2*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi; v. 53a-55a, 61a-62a.
4. Aciduman A, Arda B. Emir Çelebi ve ünlü eseri *Enmüzcü't-Tıbb'da* tıbbî deontoloji ile ilgili bir bölüm: *Vesâyâ-yı hükemâ-yı selef ve halef. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2008;51:68-72.
5. Kahya E. Şemseddin İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı. 1. Basım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi; 1996. s. 62-3.
6. Uzluk FN. 14 Mart 1951 Tıp Bayramı dolayısıyla Şani Zade Mehmet Ataullah. 1. Basım. Ankara: Ömek Matbaası; 1951. s. 3-10.

7. Ünver AS. Şanizade Ataulah Efendi. *Dirim* 1947;22:233-6.
8. (Uzluk) MFN. Basma ilk Türk tıp kitabı ve Şanizade tabib Ata (1). *Dirim* 1936;11:144-6.
9. (Uzluk) MFN. Basma ilk Türk tıp kitabı ve Şanizade tabib Ata (2). *Dirim* 1936;11:180-2.
10. Uzluk FN. Şani Zadenin mezar taşı. *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1937;2:55-7.
11. Zülfikar MB. Tabip Şânî-zâde Mehmed Atâullah. Hayatı ve Eserleri. Birlikte: Kazancıgil A. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi. 1. Basım. İstanbul: Özel Yayınlar; 1991. s. 1-43.
12. Şânîzâde Ataulah Mehmed Efendi. Hamse-i Şânîzâde (İlk üç kitap-Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i Azâ'i'l-İnsân; Usûlü't-Tabia; Miyârü'l-Etibbâ). 1. Basım. İstanbul: Dârü't-Tıbbatü'l-Âmire; 1235 H./ 1820. s. 101-7 (İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi: Hacı Mahmud Efendi No: 5510).
13. Kahya E, Erdemir AD. Bilimin ışığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları. 1. Basım. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı; 2000. s. 275-86.
14. Lewis B. Müslümanların Avrupa'yı Keşfi (çev. Durdu İ.). 1. Baskı. İstanbul: Ayışığı Kitapları; 2000. s. 287-8.
15. Goodrich JT. Landmarks in the history of neurosurgery. In: Rengechary SS, Wilkins RH, eds. *Principles of Neurosurgery*. 1st ed. London: Wolfe; 1994. p. 1.1-25.
16. Aciduman A, Arda B, Kökeş F. İbn Sînâ'nın anıtsal eseri El-Kânün fî't-Tıbb ve Şemseddin İtâkî'nin resimli anatomi kitabı Teşrîhü'l-Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylesüfân'ın "Beyin Anatomisi" bölümlerinin incelenmesi. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 2006;14:191-215.
17. Choulant L. History and Bibliography of Anatomic Illustration (Translated and Annotated by Frank M.). Reprinted by arrangement. New York: Hafner Publishing Company; 1962. p. 214-5.
18. Şehsüvaroğlu BN. Bizde anatomi öğretimine dair. *İst. Tıp Fak. Mec.* 1952;15:365-412.
19. Akıncı S. Osmanlı İmparatorluğu tıbbında disseksiyon ve otopsi. *İst. Tıp Fak. Mec.* 1962; 25: 97-115.
20. Maskar Ü. İslâm'da ve Osmanlılar'da otopsi sorunu üzerinde bir etüd. *İst. Tıp Fak. Mec.* 1976; 39: 286-301.
21. Kâhya E. Bizde disseksiyon ne zaman ve nasıl başladı? *Belleten* 1979;43:739-759.
22. Uzluk FN. Hekimler için panteon mu, yoksa heykel mi yaptırmalı. *Dirim* 1960; 35: 250-9.
23. Uzluk FN. İlk açılan tıbbiyemiz-Şânizade'nin anatomi kitabı. *Ank. Tıp Fak. Mec.* 1967;20: 674-89.
24. Adıvar AA. Osmanlı Türklerinde İlim. 6. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi; 2000. s. 212-3.
25. Gençer Aİ. İstanbul Tersânesinde açılan ilk tıp mektebi. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 1977; (31): 301-16.
26. Ünver S. Başvekâlet arşivinde bulunan 1222 (1807) tarihli bir vesika. *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1938;3:81.